

A versszöveg mint hermaphroditoszi test Berzsenyi Dániel *Barátimhoz [I.]* című verse jelentésrétegeinek keresése: az értelmezés egy lehetséges világa¹

Tóth Sándor Attila

toth.sandor.attila@szte.hu

SZTE JGYPK Alkalmazott Pedagógiai Intézet

Berzsenyi Dániel 1804-ben megnősült (feleségül vette Dukai Takács Zsuzsannát), és gazdasági okok miatt elhagyta árkádikus szülőhelyét, Kemenesalját, s Niklára költözött. Új életszakaszát, életidejének múlását is számba véve ír a *Barátimhoz* című versében, amelyben a platóni ideák világában szárnyalva ábrázolja ifjúsága színhelyének és boldog életének tündéri világát, majd antik filozófiai olvasmányai és Horatius-tanulmányozása alapján perspektívát vált, s a kor népszerű antik irányzata, a sztoa morális élelátásával próbál belehelyezkedni új élethelyzetébe. Jelen írás platonikus világképeknek és boldogságeszményének forrásait veszi számba, s értelmezi a Berzsenyi-versszöveget.

Kulcsszavak: Berzsenyi Dániel, Platón, versszöveg, szövegértelmezés, hely- és életidőváltás

A következőkben már nem az összöveget és annak a Döbrentei-kiadásban közölt szövegét tekintjük elsődlegesnek, hanem az 1816-os kiadás szövegét.

Merényi Oszkár Berzsenyi Dániel verseinek kritikai kiadásában a vers keletkezését Niklára és 1804 és 1808 közé teszi. A költemény itt a szintén ekkorra datált *Féltés és A' Megelégedés*, valamint az 1807 és 1808 között keletkezett *Az élet' dele* s *Az első szerelem* című versek között foglal helyet (Berzsenyi, 1979. 79–82. o.).

A kéziratos összövegben a *Butsuzás* előzte meg és *Az első Szerelem* követte. A Helmecczy-féle 1813-as és 1816-os kiadásban a *Második könyv* végén található, az 1812-re datált *Báró Prónay Sándorhoz* és a könyv utolsó verse, a *Fohászkodás* társaságában (Berzsenyi, 1816. 97–102. o.).

Döbrentei kiadásában (1842) szintén a *Második könyv*ben található, a *Keszthely* és a *Bakkhuszhoz*, valamint a *Gróf Festetics Lászlóhoz* és a *Wesselényi hamvaihoz* című versek között (Berzsenyi, 1842. 65–72. o.). A 20. századi kiadásokat tekintve a Bánóczy József szerkesztésében (1902) megjelent kötetben az 1816-os kiadás szerint a *Barátimhoz* című verset a Prónay Sándorhoz írt óda előzi meg s a *Fohászkodás* követi (Berzsenyi,

¹ Részlet a vers hermeneutikai értelmezéséből.

1902. 81–84. o.). 1943-ban Kovách Aladár az általa sajtó alá rendezett kiadásban a *Költemények* részt címekekkel látja el. A *poézis hajdan és most* című rész első verse, amelyet *A Múzsához*, a *Magányosság* és *A poéta követ* (Berzsenyi, 1943. 66–69. o.).

Merényi a nagyközönség számára sajtó alá rendezett kötetben kritikai kiadása koncepciója szerint rendezi (Berzsenyi, 1979. 76–79. o.). Végül, (pl.) Orosz László rendezésében, akit szintén Merényi időrendi, keletkezési koncepciója vezérel, ugyancsak (a kritikai kiadásban is látott) *Féltés* és *A Megelégedés*, valamint *Az élet' dele s Az első szerelem* című versek között található (Berzsenyi, 1985. 82–85. o.).

Mindez arra utal, hogy a költőt többször is foglalkoztatta a hely- és életidőváltás gondolatköre s annak komor (elégikus) látásmódja, újra előkerül ez a téma, de nem folyamatában, így kisebb verscsoportot sem alkotnak, mindössze Merényi (és Orosz) datálása szerint követi az ide tartozó *Az élet dele* című költemény.

A költemény címéhez

A vers címe *Barátimhoz*, ami nyelvi szempontból archaikusan a barátoknak a költői nyelvben már a *Halotti beszéd és könyörgés* (1192–1195) óta használatos formája: „*Scerelmes bratym uimaggomuc ez scegin ember lilki ert, kit vr ez nopun ez homus világ timnucebelevl mente – Szerelmes barátim! Imádkozzunk e szegény ember lelkéért, kit Úr e napon e hamis világ tömlöcéből kimente*” (Jakubovich és Pais, 1929. 70. o.; Bárczi, 1982.; Molnár és Simonyi, 1980. 26–33. o.).

A latin szövegben a *fratres k[c]arissimi* kifejezés szerepel, aminek a *szerelmes b[a]rátim* lett a fordítása. E bizalmas megszólítás a *Halotti beszéd* szerint a szláv *brat* szóból kölcsönözöttetett, s a latin *fratres*nek felel meg, ami a szerzetesrendiek megszólítása is. Mivel jelentése a *rokon* szóval is azonos, Berzsenyinéél lelki rokonainak megszólítása (is) lehet. Ismerhette Berzsenyi e szót az ómagyar kori szövegből? (Jakubovich és Pais, 1929. 68. o.).

1771-ben Sajnovics *Demonstrációjában* már olvasható volt (ómagyar és latin szövege, ez előbbi Faludi Ferenc olvasatában), igaz, a *Könyörgés* nélkül (Sajnovics, 1771. 4–7. o.). Viszont az első sor *feleym*, vagyis *felebarátaim* szava (a latin szövegben Sajnovicsnál: *fratres mei*) is adhatott ihletet a Berzsenyi-vers megszólításához. Meg kell, hogy említsük (egyebek között) Révai Miklós *Antiquitates literaturae Hungaricae* című műve első kötetének szövegközlését, ahol a magyar nyelvemléket s Faludi és a saját olvasatát is közli, valamint a latin szöveget is (Révai, 1803. 35–39. o.).² A folytatásban pedig a *Könyörgést* (eredeti szöveg és a szerző átirata), ahol megszólításként olvassuk a *szerelmes barátim* kifejezést (Révai, 1803. 40. o.) (1. kép).

A magyarázatokban pedig még tovább megy, a *feleym* értelmezésénél (8. §) így ír: „*Az első, hosszabb beszédben a temetést végző pap a feleim megszólítással, egy teljesen*

2 Ld. itt a *Könyörgést* is: eredeti szöveg és a szerző átirata.

magyar eredetű szóval fordul az ott álló hívekhez, a másodikban viszont egy szlávból átvett szóval szerelmes bratimnak nevezi őket. Tudjuk, hogy a szláv brat ugyanazt jelenti, mint a latin frater, ezt régen magyarul általában a fél szóval jelölték.” (Révai, 2014. 84. o.; Révai, 1803. 59–62. o.) (2. kép).³

EXEMPLVM MANVSCRIPTI.

Szerelmes bratým uimaggomuc ez ſcegen ember lilkiert. kit vr ez nopun ez homuf világ

LECTIO EDITORIS.

Szerelmes barátim! vimádjamuk ez ſzegény ember lelkéért, kit Űr ez napon ez hamos világ tömnötzebelől mente, kinek ez napon testét temetjük: hogy Űr vőt kegyelméhel, Abrahám, Izsák, Jákob kebelében helyezze; hogy, bírságnap jutva, ménd vő Szentei és Önöttei közökön jov felől ioktatnia éleſzje vőt. És tiv bennetöket. Clamate ter: Kyrie eleison!

1. kép: Az Antiquitates szövegközlésének részlete és Révai olvasata (40.)

A 9. § meghatározását is érdemes idézni: „A brat szó a magyar nyelvben – amely a szó elején nem tűri a mássalhangzók torlódását – barát alakú lett, és vallásos, kolostorban élő embereket jelent, akárcsak a görög és latin monachus. Ráadásul ugyanezt a barát szót átvittük magának a barátságának a jelölésére, tekintettel arra a szeretetre, amelyet mind a keresztények, mind a szerzetesek éreznek egymás iránt, és így a szó jelentése teljesen magyar lett, annyi mint a latin amicus. Származékai: barátság »amicitia«, barátságos »amicabilis, officiosus«, barátságatlan »inamicabilis, non officiosus«, barátkozom »amicitiam colo«, barátkozottam »facio, ut quis cum aliquo amicitiam colat«” (Révai, 2014. 85. o.; Révai, 1803. 61. o.).

Nyilvánvaló a latin *amicusszal* való megfeleltetés, valamint származékainak felsorolása.

³ A reformkorban a Döbrentei által kiadott nyelvemlékek I. kötetében Ocskay Antal behatóan ír a szöveg liturgikus ismeretéről. Ld. Döbrentei Gábor (1838): *Régi magyar nyelvemlékek, I.*, Magyar Tudós Társaság, Budán. Ocskai bevezetője: I–CIV.

F E L E Y M,

§, 8,

IN Allocutione prima longiore Sacerdos sepe-
liens, ad fideles adstantes, hac compellatione
vtitur, *feleim*, voce originis omnino Hungaricae;
in altera vero, accepto a Slavis nomine, eos af-
fatur, *szermes bratim*. Notum est, Slauorum
brat idem valere, ac *frater* Latinorum. Istud olim
apud Hungaros vocabulo *fél* expressum fuerat,
et bene in genere, Illa hodierna fratrum apud

2. kép: Révai *Antiquitates*ének 8. §-a (részlet)

A 10. §-ban aztán rátér a *feleim* alapos magyarázatára: „E megnevezésbe, mivel később tágabb jelentése is kialakult, beleértjük mindazokat, akik vallásuk, nemzetségük, jogállásuk révén hozzánk tartoznak. Pápai Páriz a proximi, necessarii nostri szavakkal adja vissza ezt latinul. Régebbi íróink elég gyakran használták. Lépesnél ez áll: Mondhattuk minden keresztyén feleinknek (Az halando... I. könyv, 164. o., és másutt is gyakran). »Dicere possumus omnibus Christianis proximis nostris.« Telegdinél is: Imezért is kel szeretnünk feleinket. (III. rész, 659. o.) »Propter hoc etiam debemus diligere proximos nostros.« Tinódinál is előfordul: Feletöket ti batoriczatoc. Azt kellett volna írnia, hogy feleiteket. »Proximos vestros vos animate.«» (Révai, 2014. 85. o.; Révai, 1803. 61. o.).

Révai a prédikációirodalomból és Tinódi Históriais énekéből (*Hadnagyoknak tanúság, mikor terekkel szömbbe akarnak öklelni*) idéz (20. sor). Előtte viszont Pápai Páriz Ferenc (1649–1716) közismert *Dictionarium*ának jelentését idézi. Nála a *felebarát*: *proximus, amicus* – a latin *proximus* egyik jelentése: *felebarátom* [sic!], a *necessarius* pedig: *köteles barátom, atyámfia*. (Páriz Pápai, 1782. 84. o.; Páriz Pápai, 1801. 506. o., 408. o.).

Berzsenyi verseiben a háromszor is használt *Barátim*hoz cím értelmezéséhez elengedhetetlen, hogy az utókor Horatius-verscímadását, valamint a neolatin és a magyarországi latin költészet címadását (amely a horatiusi hagyományra is visszatekint) is számba vegyük, miután láttuk a *barátim* szó eredetét és jelentéseit. Horatius *carmen*jeiben egy tucatszor előfordul az *amici* szó (pl. 1., 35., 27. o.; 2., 6., 24. o.), címként az *ad* praepositívóval azonban nem, hacsak nem gondolunk az 1. 37. vers címére: *Ad sodales* – *A barátokhoz*), valamint a 13. epódoszra: *Ad amicos* – *A barátokhoz* – Horatius két nyelvű kiadásában (1961): *Barátaihoz* (Horatius, 1961. 346–347. o.).

Ez még nem a *barátim*hoz (*barátaimhoz*) alak, mert annak latin kifejezője az *ad amicos meos* lenne. Nem nehéz belátni, hogy Berzsenyi szeme előtt lebegett az *ad*

praeposíciós formula mellett a fenti nyelvemlék s korabeli közléseinek ismerete is. A szójelentéseket itt felsorakoztatva az értelmezésben mindenképpen szerepet játszik a sok jelentés: *feleimhez, felebarátaimhoz, embertársaimhoz, atyafiaimhoz, sorstársaimhoz*, vagyis a *hozzá közel állókhöz* intézi a verset.

A költemény struktúrája: a strófák tartalmi összetartozása

A korábbi szakirodalmi áttekintés alapján az is nyilvánvaló, hogy a költeményt két nagyobb szerkezeti egységre bonthatjuk: 1–4. és az 5–8. strófák (az *Álmaim tűnnek...* sortól (17.)).

Úgy véljük, az első rész két-két versszaka összetartozik, bár határozottan elkülönül a versfelütés, hol önnön elmúlt érzései után sóvárog, majd felidézi annak idilliségét. A 3. strófa már a testtől szabadult, az éterben szárnyaló platóni lélek (*mens*) csapongását írja le, amely csak *csalatas* a földi lét szempontjából (4. strófa). A szerkezet úgy is meghatározható, hogy a versfelütést (1. strófa) a két lélekkel kapcsolatos versszak követi (2–3.), majd a *csalatas* allegória zárja (4.): tehát, 1., 2–3.; 4.

A második rész első strófája (5.) az égi lét szférájából (a költészet világából) való visszazuhanás a földi világba, majd az utolsó három versszak a földi lét viszontagságaihoz igazodó filozófia, a sztoa bölcsének világlátásával, a bűnök hatalmának kívülről való szemlélésével zárja a költeményt. A strófák szoros logikai összefüggése mellett itt is felmerülhet a 2+2-es felosztás: az 5–6. és a 7–8. strófa összetartozása.

A költemény filozofikumát tekintve Berzsenyi verse a hely- és életidőváltás emberi forogtatásában az epikureizmus hédonéjától s platóni ideák és szerelem világából a sztoa éleslátó érzelemmentessége felé (*apatheia*) tart, s a lélekre ható nem-rationális jelenségeket (*pathosz*, azaz *szenvedély*) kizárja. Élet- és léthelyzetét tehát a görög (majd későbbiekben itáliai – neoplatonizmus) és római (a későbbiekben a keresztény sztoa) filozófiai gondolkodás két irányzatával adott válaszbán összegzi.

Berzsenyi költeményének első része: 1–2 és a 3–4. strófa

Az előzőekben az 1–2. versszak egységét jeleztük:

*Én is éreztem, s tüzesen szerettem,
Éltem a' szép föld' örömit Barátim!
Barna fürtim közt szerelem 's vidámság'
Myrtusi nyíltak.*

5 *Repdezett szívem kies Édenében:
Mint ama' boldog ligetek' lakója,
Már midőn a' porkötelet lerázta
Léthe' virányin.*

Az első strófa, a versfelütés, az erőteljes *ÉN* kinyilatkoztatása, amelyet a múlt idejű igék halmaza ural. A költői énrre vonatkozóan: *éreztem, szerettem, éltem*; más tárgyra vonatkozóan pedig: *nyíltak*, a 2. strófában pedig: *repdezett* és a *lerázta*. Az első sor *éreztem, szerettem* igéi az érzésektől és a szerelemtől való térbeli (Sömjén–Nikla) és időbeli (életidőváltás) eltávolodásra utal. A ráció helyett a féktelen érzések uralták eme időszakot: a tüzes szerelem és a *szép föld' örömi*, vagyis az életét a *hédoné* határozta a meg, életmódja pedig az arisztotelészi etika által elutasított (1177 a) *biosz hédonikosz* (*Arisztotelész*, 1977. 349. o.).

Tudjuk, hogy a Filozófus eszménye a biosz theórétikosz (*vita contemplativa*), mely belső indíttatású érték, és az egyetlen tevékenység, mely megfelel az ember (végső) céljának (ezt bővebben a *Nikomakhoszi etika* X. könyvében fejti ki). Ez az életforma Arisztotelésznél magasabb rendű, amelynek jellemzője az *önmagának való elégségesség* (X. 1177 a–b).

A Berzsenyi-vers vizsgált versszakának e néhány sora nem ás ilyen mélyre (bár egyértelmű a 2 rész kontemplativitásra való törekvése), inkább megmaradhatunk Horatius híres ódájának (1. 9.: *Ad Thaliarchum*) 15–16. sora sugallatánál: „*nec dulcis amores / sperne puer neque tu choreas – „s a táncot és édes szerelemet / meg ne tagadd fiatal-magadtól”* (Horatius, 1961. 74–75. o.).

E horatiusi sorok szerint mondhatja a költő, hogy „*ÉN is éreztem,* s tüzesen *szerettem, / Éltem a' szép föld' örömit*”. Itt nyer jelentőséget az *én is*, amelynek jelentése: *én is, mint oly sokan*, s hozzátehetjük: *a mi Horatiusunkat (Horatius noster) követve*. A 2. sor végére pedig a megszólítottak kerülnek: *Barátim*.

A 3–4. sor az ifjúság kifejezésénél szintén romanizál, ugyanis a *barna fűrtim* kifejezéssel utal rá. A *fűrt* a hullámos vagy hullámosított, fodorított haj, vagy göndör haj, latinul *cincinnus/cincinnati* (fűrtök) vagy *cirrus*, a hajfűrt. Barnasága jelzi ifjú korát. Hasonlót találunk Horatius *Telephushoz* (III/19) szóló ódája 25. sorában, ahol a *sűrű, dús haj* vagy fűrtök (*spissa coma*) ifjúságára utal, ahogy 17–18. századi kommentátorai közül pl. Torrentiusnál (1608) ezt olvassuk: „*Et iuvenem admodum fuisse Telephum ostendit cum eum comatum facit, et insigni praestantem forma, quem Veneris astro comparare liceat*” – *Megfelelően bemutatja, hogy Telephus ifjú volt, mivel volt haja (üstöke), és kitűnő alakúvá teszi a jelenlétét, akit Venus csillagához lehetne hasonlítani* (Horatius, 1608. 244. o.).

A Desprez-féle kiadások pedig így értelmezik: „*Densi capilli iuvenem indicant: nam in senibus caloris defectus calvitium gignit*” – *A sűrű haj az ifjat mutatja, ugyanis, mivel a melegség gyengül, az kopaszságot szül* (Horatius, 1817. 578. o.).

Berzsenyi, ismerve valószínűen e költeményt, ifjúságát *barna* hajával jelzi, amely hullámos, fűrtös.

A *fürtim* szó hasonló archaizmus, mint a *barátim*. Érdekes lelőhelye Dobos vagy Halábori Bertalan, 15–16. századi katolikus pap kódexmásolatában (szentírásrészleteket tartalmazó magyar kódexet másolt) fellelhető ószövetségi részlet, az *Énekek éneke* magyar fordításában található, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia később *Döbrentei-kódexnek* nevezett el. Íme a részlet: „*Én húgom, én jegyesem, jőj én kertembe, én mirrámot megarattam mind én aromáimval. Méz-szint én mézemvel ööm, én boromot én tejemvel iom. Én barátim egyetek és igyatok, és részegöljete meg. Én aloszok, és én szívem vigyáz. Én csergető szeretőmnek szava ez: Húgom, nyissad meg én nékem, én barátom én galambam én szeplőtelenem, mert én fejem teljes harmattal, és én FÜRTIM éji csepegéssel*” (Katona, 1980. 16. o.; Toldy, 1852. 265. o.; Féja, 1943. 34. o.).

Térjünk vissza a vers szövegéhez: a barna fürtök közé (vagy fürtjeire) látszólag mirtuslevelek és annak virágai kerülnek, ennek az örökzöld cserjének/ fának a leveleivel és virágaival díszített koszorú. Ezek a szerelem jelképei, hiszen Aphrodité (Venus) szent fája, a szenvedélyes szerelem, a hűség és a termékenység szimbóluma. Megjegyeztük, hogy látszólag, hiszen (metaforaként) az örömforrások, a szerelem és a vidámság *myrtusiról* van szó, vagyis azok örökzöld, múlhatatlan(nak hitt) leveleiről s virágairól. Tehát az ifjúságot jelentő fürtök, átvitt értelemben (a rétorikai *pars pro toto*ként) maga az ifjú Berzsenyi, szerelemmel és vidámsággal telt el, élete ezek körül forgott.

Mindez az 5. sort eredményezte: „*Repdezett szívem kies Édenében*”. A *repdez*, *repdes* szó jelentése: *szállong, ide-oda repül*. A madár is verdes ilyenkor szárnyaival, repked, vagyis kifejezi a csapongást, az ide-oda mozgást. Hangkeltésében a *repdes* inkább a szárnyshugást, a *repdez* pedig az ágról-ágra szálldosás zizegését idézi fel. Tudjuk, a léleknek is szárnya nő (erről majd később), s Berzsenyi a *Levéltörődék Barátnémhoz* című verse 15. sorában az emlékezetnek is szárnyakat ad, s használja a *repdez* szót is: „*S az emlékezetnek repdező szárnyai / Visszahozzák éltém' eltűnt örömeit*” (Berzsenyi, 1979. 73. o.).

A szó azonban felbukkan a *Fannim' emléke* című verse 30. sorában is („*Csak a' szerelemek' angyala / Él't ́ repdezett körültünk*”, valamint *A' Szerelemhez* (12.: „*Repdez, mint Noe' galambja, / De enyhelyét nem láthatja.*”), a *Czenczimhez* címűben (11.: „*Szívünk örömré repdez*) s még más versekben is előfordul, s összesen mintegy fél tucatszor használja a *repdez* vagy a *repdezett* igét (Berzsenyi, 1979. 37., 55., 64. o.).

Az itt említett költemények szerelmi dalai, a később keletkezett *Barátimhoz* ezekre utal vissza.

A madarak, illetve a lélek repkedését itt, ahogy a *Czenczimhez* című versben is láttuk, az érzések helyére, a szívre vonatkoztatja, ennek helye pedig annak *kies Édene*. A héber szó a *gyönyörre (voluptas)* utal, helyként pedig az első emberek lakhelye, a gyönyörök helye, a gyönyörök kertje, a paradicsom: *regio amoena – gyönyörködtető hely* (Czuczor és Fogarasi, 1864. 2. 460. o.).⁴

4 A szócikk hivatkozik Johannes Simon héber lexikonjára (3. kép) *Lexicon manuale Hebraicum et Chaldaicum*, sok kiadásban a 18. században: pl. *Hallae*, 1757; itt: *Lipsiae*, 1828. 696. o.

עֵדֶן m. 1) voluptas. Plur. עֵדֶנִים 2 Sam. 1, 24., c. אֶפְסוֹ עֵדֶנִיךָ Ps 36, 9. 2) nom. propr. tractus illius, in quo generis humani conditores vixisse perhibentur Gen. 2, 8. (q. d. regio amoena) v. ROSENMUELLER. *Alterth.* 1, 1, p. 173 sq.

3. kép: Simon szócikke lexikonjában (636. o.)

Jelzője a *kies*, amelyről így ír Czuczor–Fogarasi szótára: „Egy a kijes, kéjes szókkal. Gyöke a *kedélyre* vonatkozó, s a *kedélynek* különös kellését, tetszését jelent ke, melyből lett ke-es, ké-es [...] hangváltozattal ki-es [...]. Betű szerént a[nyyi] m[int] a *kedélynek* tetsz, kedves, érzéket gyönyörködtet. Különösen mondjuk *vidékről, tájról, erdőről, kertről, ligetről, mely a szemekre kellemesen hat, mely az érzékeknek gyönyörélvét nyújt*” (Czuczor és Fogarasi, 1865. 3. 717–718. o.).

A szív *kies* *Édene* jelentése így: a gyönyörúséges élvezet(ek)ben *repdezett* (csapongott, szálldosott ide-oda) szíve.

A 6–8. sor hasonlata (*mint*) idézi fel a költőnek az elüszioni (elysiumi) lelkekről tudottakat. Kerényi Károly matthissoni utalásokat lát benne, mégis úgy véljük, Vergilius *Aeneis* 6. énekéből megismert tudás imitációja szólal meg a verssorokban (Kerényi, 1940. 21. o.).

Az Éden így Elüszionná válik, hiszen annak lakói az arra érdemes lelkek: „*boldog ligetek lakói*”. Utaltunk már arra korábban, hogy Berzsenyi liget-képzete (*locus amoenus*; ennek szóhasználata – *nemus* – Vergiliusnál és Horatiusnál is megtalálható) a *liget-sziget* párral ragadható meg, s itt egyértelműen a *boldog ligetek* a szigetekre asszociál, vagyis a mitológiai *boldogok szigeteire* (Trencsényi-Waldapfel, 1983. 131–151.).

Itt a *boldog ligetek* kifejezés szerepel, amely az elüszioni mezőkre utal. Vergiliusnál (*Aeneis*, 6. 705.) is többes szám van, ott a *domos placidas* (szelíd, békés házak) fejezi ki a *campos Elysiost* (Vergilius, 1984. 245. o.; Servius, 1826. 396. o.).⁵ Berzsenyi költői képzetére hathattak a következő sorok is (706–709.):

*hunc circum innumerae gentes populique volabant:
ac ueluti in pratis ubi apes aestate serena
floribus insidunt variis et candida circum
lilia funduntur, strepit omnis murmure campus.*

⁵ Vergilius, *Aeneis*, 6. 703–705. „*Interea videt Aeneas in valle reducta / seclusum nemus et virgulta sonantia siluae, / Lethaeumque domos placidas qui praenatat amnem (Aeneas ezalatt megpillant egy különálló, / dúsz, zizegő-lombú ligetet, kanyarában a völgynek: itt, e szelíd tájon zúg át habjaival a Léthé).*” Zárt berket, az erdő csengő-bongó, „rezgő” bokrait látja Aeneas, és a csendes házak előtt elfolyó Léthé folyót.

*Népek, nemzetek ezreitől hemzseg fövényágya;
mint a mezőn forró nyárban röpködnek a méhek,
mindenféle virágra, fehér liliomra leszállván,
úgy zümmögtek ezek, visszhangzott tőle a zombék*
(Vergilius, 1984. 246. o.)

A Léthé folyó körül népek és nemzetek lelkei (*innumerarum gentium et populorum animae*) szálldosnak, és (a hasonlat szerint) mint a mezőn a verőfényes nyáridőben a méhek, amikor különféle virágokra telepednek és a fehér liliomok körül ütnek tanyát, zúg az egész mező zümmögésüktől. A szív *repdezése* is ezt a hangot kelt(het)i. A Lakatos-fordítás *fövényágya* szava a folyó virágos partjára utal. Berzsenyinél: „*Léthe’ virá-nyin*”. A *virány* (virágos növény) éppen Berzsenyi nyelvújított szava, amely az 1808-ban keletkezett *Ajánlás* című versében (8. sor) olvasható: „*A’ dithyrambok’ lángkörében / ‘S a’ Kegyek’ életadó virányin*” (Berzsenyi, 1979. 89. o.; Szily, 1902. 378. o.).

Jelentése pedig: „*Viruló állapotban levő, különösen virágokkal ékeskedő táj, síkság, mező, rétság. Patak melletti, völgyi, himes, tarka virányok*” (Czuczor és Fogarasi, 1870. 5. 1059. o.). A Léthé virányai tehát a folyó virágos partjai.

Térjünk vissza a 6. sorhoz: a *boldog ligetek’ lakója* a lélek, méghozzá a porkötelét lerázó *anima*, vagy aztán a *mens*. Tovább vizsgálódva a vergiliusi mű 6. énekének idevonatkozó részeit idézzük, amelyben Anchises elmondja Aeneasnak mit is lát (713–715. o.):

*tum pater Anchises: »animae, quibus altera fato
corpora debentur, Lethaei ad fluminis undam
securus latices et longa obliuia potant«
»lelkek – válaszol Anchísés atya –, kiknek a végzet
új testet rendelt felvenni, s az árban, a Léthén,
éppen most isszák italát az örök feledésnek«*
(Vergilius, 1984. 246. o.)

A lélek sorsát illetően többek között Platón *Phaidrosza* ad részletesebb leírást. Így ír (Platón, *Phaidrosz*, 248. c–d.): „*Mindezekben az életformákban [Platón nyolc életformát sorol fel: bölcsességszerető, törvénytisztelő, államférfi, orvos, jós és pap, költő, kézműves és a szofista⁶: (Platón, 1984. 748. o.; Platón, 2005. 47. o.)], aki igazságosan él, jobb sorsban részesül, aki pedig igazágtalanul, rosszabb sorsra jut. Mert oda, ahonnan jön a lélek, nem jut vissza tízezer évig, mert nem nő szárnya, csupán annak, aki becsületesen szerette a bölcsességet, vagy filozófiával párosulva szerette az ifjúságot; ezek a harmadik periódusban, ha egymás után háromszor ezt az életet választották, szárnyra kelve a háromezredik évben visszatérnek. A többiek ellenben, mikor első életüket befejezték, itélet alá esnek, és megítéltetvén, némelyek föld alatti tömlöcökbe jutva bűnhődnek, mások viszont az*

6 Megjegyzés tőlem, T. S. A.

ítélet által felmentve és megkönnyebbülve az ég valamely tájára emelkednek, s ott élnek ahhoz méltóan, amilyen életet emberi alakban éltek. Az ezredik évben mindkétféle lélek megérkezik, hogy sorsot húzzon és kiválassza a második életet: mindegyik olyat választ, amilyent akar; akkor állati életbe is juthat emberi lélek, állatból viszont, aki hajdan ember volt, vissza emberi életbe.” (Platón, 1984. 748–749. o.; Platón, 2005. 47–48. o.).

4. kép: Cristobal Rojas (1858–1890) Dante és Beatrice a Léthé partján (1889) – részlet

Ebből kiderül, hogy a Léthé folyónál a lelkek csak akkor sereglenek össze, amikor úgy-mond *második életet* választanak. Ez olvasható Vergilius *Aeneise* 6. éneke 748–751. soraiban is:

*»has omnis, ubi mille rotam voluere per annos,
Lethaeum ad fluuium deus euocat agmine magno,
scilicet immemores supera ut conuexa reuisant
rursus, et incipiant in corpora uelle reuerti.
Ám ha az idő kerekén ezer esztendő eliramlott,
mind, seregestül a Léthéhez szólítja az isten,
hogy, feledést szíván folyamából, újra a napfényt
szemre vehessék, és fel akarják öltetni testük.«*

(Vergilius, 1984. 247. o.)

Térjünk vissza Berzsenyi soraihoz: az 1816-os vers központozásával úgy értendő a 7–8. sor, hogy a Léthe virányain rázta le a lélek porkötelét. Ez a fentiek figyelembevételével a platóni hagyományban nem értelmezhető, ugyanis a lelkek majd ezer esztendő múlva gyülekeznek a folyó partján, s akkor sem mindegyik.⁷ Tudjuk, hogy az 1808-as kéziratcsomóban elküldött vers központozás nélküli. Így a tagoláshoz kitett vessző rendben van, viszont a *már midőn* kezdetű mellékmondathoz nem tett ki Helmeucz írásjelet. A verssorok írásjelekkel való tagolása, úgy gondoljuk, így (is) helyes: „*Mint ama' boldog ligetek' lakója, / Már midőn a' porkötelet lerázta, [sic!] / Léthe' virányin.*” Vagyis, átrendezve a sorokat: *Repdezett szívem kies Édenében: Mint ama' boldog ligetek' lakója Léthe virányain, már midőn porkötelét lerázta. A boldog ligetek lakója a lélek, aki a Léthe virágos helyein, partjain – más elnevezése: Léthe mezeje vagy Léthe háza (Kerényi, 1977. 72. o.) – repdez, azaz a forrásként említett Vergilius képei közül itt nyer értelmet a méh-hasonlat, s azokra a lelkekre vonatkozik, akik majd a folyóból az örök feledést isszák, s új emberi testbe készülnek. Még azonban nem ittak a feledés folyójából, mezein zsongnak, mint a méhek. Más változat szerint az erényes lelkek lakhelye is e hely.*

A 7. sor *már midőn* kifejezése a régmúltra utal (mert a porkötelet nem a Léthe folyónál kell lerázni, az a halállal bekövetkezik⁸), így a sor jelentése: miután meghalt, akkor szabadult meg porhüvelyétől, majd erénye miatt ezer év elteltével ott *repdez* a Léthe partjain, fővenyén. Az *örök feledést* majd a Léthe habjaiból való ivás fogja jelenteni.

Ismert, hogy Berzsenyinek a *Léthe virányiról* s a feledés folyójáról való tudását nemcsak Vergilius jelenthette, hanem a Vergiliust követő Dante *Isteni színjátékának (La Divina Commedia) Pokol- és Purgatórium-fejezeteinek* jó néhány helyén is említi a folyót. Itt alakul ki az a hagyomány, hogy a Léthe vize önmagában oly tulajdonságokkal rendelkezik, hogy a holtakat, miután átléptek a halál birodalmába, megfosztja földi emlékeiktől (Weinrich, 2002. 53. o.).⁹ Dante a vízzel való mosdás és az ivás hagyományát

7 Ehhez is az Aeneis 6. éneke szolgált példát (719–721. sro): „o pater, anne aliquas ad caelum hinc ire putandum est / sublimis animas iterumque ad tarda reuerti corpora? / quae lucis miseris tam dira cupido? (»Oh, úgy értem, atyám, van olyan lélek, mely a mélyből / visszamehet föl a napra? a gyarló testbe újólág? / Hogy vágyhatnak ilyen nagyon, éppen a földre, szegények?«).” (Vergilius, 1984. 246. o.) Ezért kell inniuk a Léthe folyóból.

8 Platón Phaidónjából idézünk (67 c–d): „De vajon nem épp az-e a megtisztulás, amiről már régóta folyik most a szó, hogy a legnagyobb mértékben leválasszuk a testről a lelket, és ahhoz szoktassuk, hogy a test minden zugából összegyűjtse és tömörítse magát, és egymagában lakozzék, amennyire lehetséges, jelenleg is, és majd azután is, mintegy kioldozva a test bilincseiből? – Minden bizonynyal – szólt.” (Platón, 1984. 1037. o.)

9 Úgy véljük, az emlékektől maga a halál foszt meg, a test halála, de a platóni menset is meg kell fosztani a bűn és a test emlékeitől.

ötväzi.¹⁰ A *Pokol* 14. énekében így ír (136–138. o.): „*Léthét pedig túl e nagy árkon éred, / ahová mennek a lelkek mosódni, / ha már megbánva lerázták a vétket.*” (Dante, 1962. 605. o.).

A *Purgatórium* 28. énekében pedig (121–132.) vize a bűnök feledésének itala:

*E víz, melyet látsz, nem ered a földnek
eréből, mely kimerül, s mellyet újra
légi párák lecsapódása tölt meg:
hanem forrásból, egyformán újulva,
és biztosan, mert Isten tölt beléje,
amennyi vize kétfelé kihulla.
S titkos erőt ruház mindegyik érre:
egyik a bűn emlékét törli, másik
ráemlékeztet a feledt érényre.
Itt ennek neve Léthe; túlra látszik
Eunoé; – s aki nem issza vizét
mindkettőnek: üdv arra nem sugárzik.
(Dante, 1962. 798–799. o.)*

A dantei hagyomány arra mutat, hogy a lelkek mosdása a Léthe folyóban a megtisztulás és a test elfelejtése, a vízből való ivás pedig a teljes felejtés. Platónt és Vergiliust az itáliai költő úgy módosítja, hogy mindjárt odasereglenek, hogy a bűnt lemossák, de kérdés, mindjárt isznak-e, vagy csak a reinkarnáció előtt. A Vergiliustól és Dantétól is tanuló John Miltonnál (1608–1674) az *Elveszett Paradicsom* című eposzában a Léthe folyó általánosságban, vagyis a felejtés szimbólumaként jelenik meg a mű 2. énekében (581–586. o.). Tudjuk, hogy Bessenyei Sándor (1743–1809), Bessenyei György bátyja, az 1760-as években a bécsi testőrség tagja, költő és műfordító, 1796-ban Kassán kiadta a mű prózai fordítását (Bessenyei, 1796.).

Ott a következőket olvassuk: „*Távol ezektől a' négy folyó vizektől tekervényes folyását ingattya ama lassú, és békeséges Lethe. Valaki ebből iszik, azonnal elfelejtkezik elébbeni állapottyáról, és még csak leg-kisebbet sem emlékezik múltt gyönyörűségiről, vagy fájdalomiról.*” (Bessenyei, 1796. 76. o.; Milton, 1987. 49. o.).¹¹

Berzsenyi esetleg ismerhette Dante és Milton művének a feledés folyójáról szóló sorait (ugyanis itt nem szerepel a platóni és a vergiliusi várakozás), s ez alapján az is

10 Weinrich ismerteti a mítosz hagyományokat. Így ír: „*A mítosz némely változata szerint az elhunytakat meghintik a Léthe vizével, vagy alámerítik hullámaiba. Ennél is elterjedtebb az az elképzelés, hogy a holtak Léthe folyójából a feledés vizét isszák. Végül a mítosz egyik-másik verziójában a Léthe vizének hatásai együttesen jelentkeznek, hogy fokozott erővel olták ki e világ emlékezetét*” (Weinrich, 2002. 53. o.). Forrásokat azonban nem jelöl meg.

11 20. századi verses fordítása: „*És ezektől / távol egy lassú nesztelen patak / hömpölyg, a Léthe, feledés folyója: / ki útvesztő habjaiból iszik, / felejtli helyzetét, előbbi létét, / kínját, kését, örömet, bánatát.*”

feltételezhető, hogy a lélek a *Léthe virányain rázta le porkötélét* (a test béklyóját), vagyis mosdott vízében és/vagy ivott vizéből.

A niklai költő 1812-ben verset írt Teleki Lászlóhoz: *A' Balatoni Nympha. Gróf Teleky Lászlóhoz, midőn a' Balatonra szállott*. Ennek 4. strófájában utal Janus Pannoniusra (14–16.): „*Ez buzgatta ama' Főpapi Lantverőt / Pécs' szent erdeiben, szent palotájiban / 'S ez gerjeszti Te melleidet.*” (Berzsenyi, 1979. 111. o.). A versbeli utalás arra enged következtetni, ismerhette a janusi életművet (vagy egyes darabjait), s ebben a híres elégiát, amelyet lelkéhez írt: *Ad animam suam* (Kocziszky, 1981. 192–209. o.; János, 2012. 44–58. o.; Jankovits, 2002. 141–221. o.). A költemény 35–38. sorában így ír:

*Verum ubi millenos purgata peregeris annos,
Immemoris fugito pocula tarda lacus.
Tristia ne reddant te oblivia curis,
Neu subeas iterum vincla reposta semel.
S míg ezer esztendő't vezekelsz fönt, arra vigyázz csak,
Hogy ne borulj a botor Léthe fölé epedő'n.
És ne feledd, hogy nyűj volt rajtad e test s ha az égből
Újra leszállsz, ne akard régi bilincseidet
(Janus Pannonius)¹²*

Janus Pannonius költeményében a lélek teljes *descensiója* (alászállása) olvasható, az idézett sorok pedig (pesszimista hangvételéhez híven) óvják a lelket az újabb reinkarnációtól. Az idézett versrészletben is szerepel az ezer év, valamint hogy a Léthehez már megtisztultan (*purgata*) érkeznek a lelkek. A felejtést ugyanakkor a *lankasztó ital* (*pocula tarda*) okozza, s ezzel jár az öregedés is. Ezért írja Vergilius magyarázója, Servius, hogy úgy vélik, a Léthe az öregség képmása, ugyanis a lelkek virulnak, gyorsak és emlékezettel teltek gyermekkortól egészen az eleven aggkorig; ezután viszont a kellő mértékkel túlhaladott öregségben az egész emlékezet semmivé lesz, míg közbe nem szól a pusztító halál, és a lelkek más testbe térnek. Ez alapján alkották meg a költők, hogy a lelkek, elmerülve a Létheben, egy testben visszatérnek. Tehát a léthéi felejtés mindig a halál

12 (V. Kovács, 1987. 370–371. o.), Ford. Berczeli A. Károly. Vas István fordításában: „*S míg odafönn ezer éveken át tisztulni igyekszel, / Messze kerül, ha bolyongsz, a feledés folyamát, / Bús feledékenységg ne merítsen a hajdani gondba, / Rég levetett béklyót újra magadra ne végy*” (Vas, 1972. 77. o.). Jankovits László magyarázásában: „*Am amikor megtisztultan letöltöd az ezer évet / tartózkodj a feledékenység tavának lankasztó italától. / Ne juttasson vissza a keserves feledés az előbbi gondokba, / és ne vedd magadra megint az egyszer levetett köteleket*” (Jankovits, 2002. 173. o.).

rokona (*Servius*, 1826. 397. o.).¹³ Janusnál azért *keserves (tristia)*, mert ismétlődnek a test szenvedései, a *porkötél*, amelytől a lélek csak a halállal szabadul.

Mindezek megerősíthetik, hogy a Berzsenyi-verssorok olvasata arra vonatkozik, hogy a már megtisztult lélek *repdez a Léthe virányin*, amelyik már a *porkötelet*, a test béklyóját lerázta. Mindez, ahogy jeleztük, hasonlat, hiszen a szív repdez a *kies Édenében*, ahogy a megtisztult lélek Léthe virágos partjain, fővenyén.

Mindezekhez kapcsolódva említsünk meg még két költeményt, amelyben hasonlóan említve a Léthe folyót, a lélek tükreként fogalmazza meg a tiszta lélek ideáját. *A' Füredi kúthoz* című vers 2. strófájában (5–8.):

*Mint a' ki a' szent Lethe' vizébe néz,
Minden földi tehert róla lehullva lát,
'S újjá születve nyílt karokkal
Elyzion' rokon árnyihoz lép.*

A' Poéta című versben – amelyet már 1825-ben írt s ugyancsak Niklán – pedig (az első strófa) így ír (a költői tiszta lét bemutatása szempontjából a vers két strófáját s a harmadik két sorát idézzük):

*Mint, majd ha lelkünk Lethe' vizébe néz,
Minden földi tehert róla lehullva lát,
'S újjá születve nyílt karokkal
Elyzion' rokon árnyihoz leng:*

5 *Így, a' ki Kaszta' vedreiből merít,
Új tündéri világ' bája ragadja el:
Magát felejtván, élve meghal –
'S egy melegebb nap alatt lel éltet.*

10 *Ott gerjed abban a' csuda lánggerő,
Onnét hinti alá égi virágait]*
(Berzsenyi, 1979. 137-138. o.).

A Léthe, a feledés folyójának víztükre, a lélek tükre is, amelyben az ember meglátja bűn nélküli és tiszta önmagát, ami tehát a moralitás tükre is. E tükörbe nézve a földi világ terheitől megszabadul, s ezáltal újjá is születik, hogy az Elüszion rokon árnyaihoz léphessen.

13 „*Namque voluit, eum esse imaginem senectutis. Nam animae nostrae vigent et alacres sunt et plenae memoria a pueritia usque ad virentem senectam: postea in nimia senectute omnis memoria labitur, qua lapsa mors intervenit, et animae in aliud corpus revertuntur. Unde fingunt poetae, animas Lethaeo hausto in corpus redire. Ergo Lethaeus est oblivio, mortis semper vicina.*”

A' *Poéta* című vers első strófája mindössze abban különbözik, hogy a *majd ha* szókapcsolat már a halál pillanatára utal, míg az előző versrészletben *mint a' ki* pedig már az elhunytára utal, aki szembesül a halál után önmagával (a Léthé folyóba néz mint életének tükrebe) (5. kép), majd a morális megítélés következményeként a *boldog ligetek* árnyai közt találja magát. E költeményben a 2. strófa az így megtisztult lélek megnyilvánulása a költőben, aki a Parnasszus hegyén lévő *Castalia* forrásvizét használja megtisztulásának eszközeként, amiből költői ihletet is merít. Feltárul előtte az új, alakot váltó (tündéri) világ bája.

5. kép: Michelangelo Merisi da Caravaggio (1571–1610), Narcissus (1597–1599)

A „Magát felejtván, élve meghal” mondata is éppen a (platonikus–neoplatonista) *anima* és a *mens* viszonyára utal: a testen s a földi világon felülemelkedve a lélek a költészet birodalmában a test halála utáni utat járja be, amelynek látványa majd *visszaemlékezésének*, így verseinek témája. A *magát felejtván* kifejezés földi életére utal, nem számol a valósággal, míg az *élve meghal* a poétai lélek (*mens*) képzeletbeli s mennyei útjára. Számos idevágó gondolat lelhető fel platon műveiben (főként a *Phaidrosz* [pl. 150 a.] és a *Phaidón* [pl. 81. a¹⁴]), majd a neoplatonikusoknál, s Janus Pannonius verse is, ahogy ismert, a *mens* descensióját írja le.

Többször említettük már az *anima–mens* kettősséget, amiről Berzsenyi legalább Janus Pannonius versében (*Ad animam suam*) olvashatott, s az alapján tudhatott. A szöveget vizsgáló szakirodalom (Kocziszky) alapján a verscím az összefoglaló értelmű *animát* említi, vagyis a *test* és az *ész* összekapcsolóját, a beszélő tehát nem a *test* (*carnea testa; corpus* stb.) és nem a *mens*, hanem mindkettő birtokosa (Kocziszky, 1981. 195. o.).

Ismert, az első 16 sor a lélek (*mens*) eredetét, és alászállását, a testbe költözésig vezető útját beszéli el, az 5-6. sor szerint a *mens* nem ivott a Léthe vizéből, nem feledte el isteni származását (Kocziszky, 1981. 199. o.; 202. o.). Janus forrásait tekintve pl. Macrobius a cicerói *Somnium Scipionis* című művéhez írott *commentarius*a első könyve 12. fejezetében azt írja: „*Hominem non corpus esse, sed mentem. Et nunquid in hoc mundo vere intereat ac corumpatur*”; vagyis az ember nem test, hanem lélek, ebben a világban valóban elpusztul és megsemmisül. A neoplatonista Marsilio Ficinónál (1433–1499) pedig, aki kiadja latinul Platón műveit kommentárokkal, az *Alcibiades* [*primus, vel de natura hominis*] című mű argumentumában ezt olvassuk: „*Est autem homo, anima rationalis, mentis pariceps, corpore utens*” – az ember pedig, a racionális lény [lélek; anima], a testet használva az értelem [*mens*] részese (Ficino, 1557. 19. o.).

14 Itt (Paidón) Platón így ír: „ha a lélek ilyen, önmagához hasonló láthatatlanhoz távozik, az istenihez és halhatatlanhoz és bölcsőhöz, ahova megérkezve boldog lesz, mert elszakadt a bolyongástól és az esztelenségtől és a félelmeiktől és a vad vágyaktól és az összes többi emberi bajjuktól, és (...) a hátralevő időt a beavatottakkal tölti” (Platón, 1984. I. 1061. o.) Ford. Kerényi Grácia.

MARCILII FICINI

A R G V M E N T .

CANDIDISSIMVS Platonis nostri liber, qui Alcibiades primus inscribitur, Alcibiade ipso venustior, & omni carior auro, quid homo est, quid eius officium docet. Est autem homo, anima rationalis, mentis particeps, corpore utens. Ex hac definitione illius officium trahitur trifariam distributum. Vt enim rationalis anima est, in seipsam circulo quodam ratiocinationis sese animaduertendo reflectitur. Vt mentis, particeps in diuinam mentem velut riuulus in fontem suum refluit. Vt utens corpore, humanis negotijs gubernandis incumbit. Perfectum igitur & absolutum hominis officium est, primo quidem vt naturam suam animaduertat, deinde ab illa tanquam ab imagine & affectu ad diuinam mentem exemplar eius & causam couertatur. Aqua hominis animus illustratus, ipsum bonum, ipsum utile, ipsum pulchrum, ipsum iustum intelligit, suumque; bonum, utile, pulchrum, iustum perfe-

6. kép: Részlet Finino Platón-interpretációjából (Alcibiades, Argumentum)

Mindezek alapján feltételezzük, hogy a Berzsenyi-vers 2. strófájának hasonlata még a vergiliusi *anima* gondolatát sugallja, addig a 3. versszak már határozottan a platóni *mentis* jeleníti meg. Ugyanakkor, folytatása, a 4. strófa, a meglátott tiszta ideák illúzióját (*csaladás*) is felveti:

A' szilaj lélek rekeszit kitörvén

¹⁰ *A' nap' útján túl magasan csapongott
'S mint az aetherben lakozó rideg sas
Földre se nézett.*

*Mennyi tündér báj 's ragyogó kilátás,
Mennyi andalgó öröm és reménység*

¹⁵ *Rengetett, édes Csaladás, öledben
Mágus erővel.*

Foglalkozunk először a 3. strófával! Kerényi Károly Berzsenyi-dolgozatában határozottan Platón *Phaidroszában* olvasottakkal köti össze: „A szilaj, rekeszét kitörő lélek nem a Matthisson lepkéje már – Berzsenyi figyelmét erősen megragadták Platón paripái, arra

is emlékszik később, hogy a rosszabbik »borzasfüllű« (περι ωτα λαισιος [Phaedr. 253. e]). A Phaidrosz ὑπερουράνιον τόπος-a van a nap útján, a nagy perifora-n túl. És a befejező hasonlat nem más, mint ódai fordítása a platóni helynek (Phaedr. 249. d.): »ὄρνιθος δί κην βλέπων ἄνω, τῶν κάτω δ ἄμελων, madár módjára nézve fölfelé s mi lent van, azzal nem törődve.« (Kerényi, 1944. 21. o.).

Kerényi érdemlegesen bizonyítja, hogy Berzsenyi ismerhette a platóni *Phaidrosz* e szöveghelyét, különösen a lélek szárnyas fogatára való részt (246 a–254 e), nem görögül, hanem latin (vagy német?) fordítását. Erre vall Kerényi jegyzete, hiszen a niklai költő a *Kritikai levelek* (1829–1834) VII. részében így ír: „Plato’ borzas füllű (hirsutus auribus – megjegyzés tőlem, T. S. A.) lován nem csak a rut szenvedelmeket kell érteni, hanem minden érzelmet; mert minden érzelem csak addig szép, míg azokat az okosság’ kantára tánczoltatja” (Berzsenyi, 2011. 294. o.). Platón a lélek szárnyas fogatát ismeretve (253 d–e) beszél a három részre tagolt lélekről: kettő közülük lóhoz hasonló, a harmadik a kocsis, aki hajtja a fogatot. A lovak egyike derék, a másik azonban nem. Ismerteti az egyik derekasságát, majd a másikat így jellemzi: „A másik viszont görbe, nehézkes, mintha a véletlen hordta volna össze tagjait, vastag és kurta nyakú, pisze, fekete bőrű, kékesszürke, vérrel aláfutott szemű, féktelenség és kérkedés kedvelője, szőrös a füle, nagyothall; nagy ösztökélésre ostornak is csak alig engedelmeskedik” (Platón, 1984. 2. 754. o.) (7. kép).

A latin *hirsutus* felel meg a *borzas* szónak, ahogy ez Marsilio Ficino Platón-fordításában is szerepel. Kérdés, vajon ismerhette-e Berzsenyi e Platón-kiadást, amely a 16. század végén már görög–latin szövegű (Ficino, 1590.) s az egyes platóni műveket találó latin címekkel látta el: pl. *Gorgias, vel, de rhetorica; Philebus, vel, de summo bono, Convivium, vel, de amore; Phaedo, vel, de animi immortalitate, vel, de anima* stb. Hozzáfért-e más latin nyelvű kiadásokhoz, amelyek alapja valószínűen Ficino műve?

**particeps, ac veræ opinionis amicus, nimis iuvenis
indigēs, sed eohortatioe sola ratione q; regitur. At-
ter intortus & multiplex temere q; delatus, fufus q;
& confufe cõpositus, rigenti & dura ceruice, atque
demisso collo, simo vultu, fufco colore, oculis cõlijs
fanguine q; suffufis, morofus & cõtumax; hirsutis
auribus atq; furdis, vix flagello stimulis q; obtepe-
rans. Quando igitur auriga amatorium aspiciens**

7. kép: Latin szövegrészlet Ficino fordításából a nem derék ló tulajdonságairól (309. o.)

Kerényi a Berzsenyi-vers soraihoz más platóni kifejezéseket is rendel. A 10. sorban lévő kifejezés, a *nap útja* (ὑπερ ουρανιον τοπος – ég feletti hely), valamint a *túl magasan csapongás* (περιφορα – körfordulat, a körben forgó égbolt) a *Phaidrosz* 247 b–c részében található: „Mármost az úgynevezett halhatatlan lelkek [istenek], mikor a tetőhöz

érkeznek, megállnak az ég hátán, s álltukban az ég körforgása körülvezeti őket, ők pedig szemlélik az égen kívüli dolgokat. Az ég fölötti tájat még nem énekelte meg földi költő és méltóan nem is fogja megénekelni, de ilyesféle lehet” (Platón, 1984. 2. 746. o.) (8. kép).¹⁵

**rit. Vbi iam labor & certamen extremum animæ
proponitur. Quæ enim immortales vocantur, cum
ad**

Ι ΠΑΥΙ ΜΟ, Υ Λ

**Vide ve Pla- ad summum peruenerint, extrâ progressæ in cœli
toronit ali- dorso cōsistunt. Ibi constitutas circumferentia ipsa
qua extra circūfert, atq; illæ intuentur, quæ sunt extra cœlū.
cœlum. Locum verò supercœlestem, neq; quisquā nostro-
rum laudauit adhuc poëtarū, neq; vnquam pro di-
gnitate laudabit habet se verò in hūc modum. Au-**

8. kép: Az idézet latinul Ficino Platón-kiadásában (1557. 306–307. o.)

Végül Kerényi a *Phaidrosz* 249 d szöveghelyét jelöli meg: „ὄρνιθος δίκην βλέπων ἄνω, τῶν κάτω δ ἄμελων”. A platóni hely szövegkörnyezete segít a Berzsenyi-verssor megértésében. Idézzük: „Egész gondolatmenetünk, íme, ide érkezett: a szent örület negyedik neméhez. Mikor az ember meglátja az itteni szépséget, visszaemlékezik az igazi szépre, szárnyai nőnek, és tollait felborzolva vágyik repülni, de tehetetlenségében néz a magasba, mint a madár, nem törődik a földiekkel; kész a vád, hogy őrvjögés fogta el, éppen ez az istentől megszállottság a legnemesebb valamennyi közül – hiszen a legnemesebb forrásból ered –, annak számára is, akit magával ragad, és annak is, aki részesülhet belőle; aki ebben a szent örületben részes, mind a szépség szeretője, a szerelemes nevet kapja” (Platón, 1984. 2. 749. o.) (9. kép)¹⁶

15 Görögül: „αί μ ν γὰρ ἀθάνατοι καλούμεναι, ἡνίκ᾽ ἂν πρὸς ἄκρῳ γένωνται, ἔξω πορευθεῖσαι ἔστησαν ἐπὶ τῷ τοῦ οὐρανοῦ νώτῳ, στάσας δ αὐτὰς περιάγει ἢ περιφορά, αἱ δ θεωροῦσι τὰ ἔξω τοῦ οὐρανοῦ. Τὸν δ ὑπερουράνιον τόπον οὔτε τις ὕμνησέ πο τῶν τῆδε ποιητῆς οὔτε ποτ ὕμνησει κατ᾽ ἀξίαν.” A kiemelések tőlem, T. S. A.

16 Görögül: ἰ᾽Ἔστι δὴ οὖν δεῦρο ὁ πᾶς ἡκὼν λόγος περὶ τῆς τετάρτης μανίας ἦν ὅταν τὸ τῆδέ τις ὀρῶν κάλλος, τοῦ ἀληθοῦς ἀναμνησκόμενος, περῶται τε καὶ ἀναπτερούμενος προθυμούμενος ἀναπτέσθαι, ἀδυνατῶν δέ, ὄρνιθος δίκην βλέπων ἄνω, τῶν κάτω δ ἄμελων, αἰτίαν ἔχει ὡς μανικῶς διακείμενος ὡς ἄρα αὕτη πασῶν τῶν ἐνθουσιάσεων ἀρίστη τε καὶ ἐξ ἀρίστων τῶ τε ἔχοντι καὶ τῶ κοινωνοῦντι αὐτῆς γίγνεται, καὶ ὅτι ταύτης μετέχων τῆς μανίας ὁ ἐρῶν τῶν καλῶν ἐραστής καλεῖται.” φελεζτηκ Κερῶνσι κιεμελώσῳτ.

**tium malorū reētē furēti occupatōq; adeptus, Ter-
tia verò à Mufis occupatio, & furor fufcipiēs tene-
ram intactām; animam, fufcitat illam atq; afflat.
Vnde per cantus aliamq; poēfim infinita antiquo-
rum gefa exornans, pofteros instruit. Qui autem**

9. kép: Az idézet latinul Ficino Platón-fordításában (1557. 306. o.)

Platón a 244 a–b részben kifejti, hogy „a legnagyobb javaink őrzöngésből (mániából) – de persze isteni adományként ránk szálló őrzöngésből – származnak” (Platón, 1984. 2. 742. o.).¹⁷ Másutt pedig (245 a) a *mania* (*furor*) harmadikként a múzsáktól való megszállottságot vagy örületet nevezi meg: „ha ez megragad egy gyöngéd és tiszta lelket, felébreszti és mámorossá teszi, és dalban meg a költészet egyéb módján magasztalva a régiek számtalan tettét, neveli az utódokat” (Platón, 1984. 2. 743. o.).¹⁸

Így érkezünk el Platónnál a „szent örület negyedik neméhez”, az igazi szép meglátásához, amikor annak látványa az isteni létre, vagyis a *maineia* vagy *furor* a tiszta lélekké való átalakulásra ragadja az embert. Az *anima* (pszükhé) *menssé* (noosz – ész, értelem, szelem, érzület, lélek stb., a születés előtti lélek [l. *Phaidón*, 72 e–73 b]) alakul, azaz visszaemlékezik az igazi szépre. A szárnyai nőnek kifejezés visszautal a 246 d–e szöveghelyre, ahol így ír: „A szárny természetes ereje a súlyosat is a magasba emeli, oda, ahol az istenek nemzetsége lakozik; mert a testszerű dolgok közül a szárny az, aminek a legtöbb része van az isteniben. Az isteni pedig szép, bölcs és jó és minden, ami ezekkel rokon; ezek táplálják és nevelik a lélek szárnyait, de a rút, rossz, és minden, ami az előbbiekkel ellentétes, sorvasztja és pusztítja” (Platón, 1984. 2. 745–746. o.; Platón, 2005. 44. o.).¹⁹ A lelket vágy keríti hatalmába, de tehetetlenségében csak az eget kémleli, mint a szárnyaszegett vagy a felrepülni készülő madár. Vezérlője mégis az *ethüsziaszmosz* (a szövegben: ἐνθουσιάζεων): istenülés, lelkesedés, elragadtatás, érzelmes fellángolás. Így válik a szépség szeretőjévé (9. kép).

17 Görögül: „Γῶρῶ γλ:· ἰεὶ μ ν γὰρ ἦν ἀπλοῦν τὸ μανίαν κακὸν ε ναι, καλῶς ἂν ἐλέγετο· νῦν δ τὰ μέγιστα τῶν ἀγαθῶν ἡμῖν γίνεται διὰ μανίας, θεῖα μέντοι δόσει διδομένης.”

18 (Platon, 1984. 743. o.) Görögül: „τρίτη δ ἀπὸ Μουσῶν κατοκωχῆ τε καὶ μανία, λαβοῦσα ἀπαλὴν καὶ ἄβατον ψυχὴν, ἐγείρουσα καὶ ἐκβακχεύουσα κατὰ τε ᾠδὰς καὶ κατὰ τὴν ἄλλην ποίησιν, μυρία τῶν ἰῶν ἔργα κοσμοῦσα τοὺς ἐπιγιγνομένους παιδεύει.”

19 Görögül: „Πέφυκεν ἡ πτεροῦ δύναμις τὸ ἐμβριθ ῥ ἄγειν ἄνω μετεωρίζουσα ἢ τὸ τῶν θεῶν γένος οἰκεῖ, κεκοινώνηκε δέ πη μάλιστα τῶν περὶ τὸ σῶμα τοῦ θείου [ψυχῆ], τὸ δ θεῖον καλόν, σοφόν, ἀγαθόν, καὶ πᾶν ὅτι τοιοῦτον· τοῦτοις δὴ τρέφεται τε καὶ αὔξεται μάλιστὰ γε τὸ τῆς ψυχῆς πτέρωμα, αἰσχροῦ δ καὶ κακῶ καὶ τοῖς ἐναντίοις φθίνει τε καὶ διόλλυται.”

latet. Tendit igitur huc totus sermo, qui est circa quartū furorē, quo quādo quis vifa hic pulchritudine aliqua verē illius reminiscens, alas recipit, receptisq; euolare nititur. Cū verò id facere nequeat, tanquam auis superna suspiciens, & inferiora contemnens, crimen reportat, quasi furore correptus. Hęc itaq; diuina alienatio omnium alienationum optima, atq; ex optimis fit, & habēti, & participāti: & qui hoc tenetur furore, cū amet pulchrā, amator vocatur. Vt enim dictum est, omnis anima ho-

10. kép: A Phaidroszban a furor negyedik neme Ficino fordításában (1557. 307. o.)

Berzsenyi versének 3. strófáját vizsgálva s Kerényi kapcsán Platón *Phairosz*ának ismeretét s platonikus hatásokat feltételezve térjünk rá e versszakra! Első kifejezése (9. sor) a *szilaj lélek*, vagyis jelzője szerint a *féket, korlátot nem tűrő, fékezhetetlen: indomita mens*. A *rekeszt kitörvén* kifejezés utal arra, hogy elhagyta a testet. A *rekesz (clausura)* – a Czuczor–Fogarasi-szótár szerint – „*bizonyos korlát, kerítés, gát által képezett zárhely*”, metaforaként pedig a *lélek rekesze a test (Czuczor és Fogarasi, 1870. 5. 473. o.)*.²⁰ A *rekeszből* (börtönéből) a lélek *kitör*; e szó mutatja a Janus Pannonius-i versben is megfogalmazott ascenziós (felemelkedési) vágyat, s azt az erőt (*vis*), amellyel elhagyja béklyóját. A *kitörvén* jelzi a test elhagyását, de ahogy fentebb jeleztük, ennek lehetősége a test halálával következik be. Mitológiai síkon azonban a Halál és az Álom (Thanatosz és Hüpnosz) testvérek, így a lélek kitörése más létformában, az álommal, illetve a költői istenüléssel (*enthusiaszhoz, furor*) is megvalósul (11. kép). Berzsenyi (a platonizmus alapján) a lélek istenülésének e pillanatát ragadja meg e sorban, viszont e mitológiai képzetnek s az álomnak szerepe lesz a továbbiakban is. Erre utal a 15. sor csalatásallegóriája, valamint a 17. sorban az álmok eltűnése (erről majd hamarosan a folytatásban).

²⁰ Itt idézi is a Berzsenyi-vers 9–10. sorát.

11. kép: John William Waterhouse (1849–1916), Álom és testvére, a Halál (1874) – részlet

Térjünk át a 10. sorra. A lélek, miután kitért rekeszéből (zárjából) – az időbeni előzményre utal a *kitörvén* határozói igenév: miután kitért –, „*A' nap' útján túl magasán csapongott*”. A *Nap útja* a földi világ horizontja, már szinte azon kívüli, ahol az ideák lakoznak, s a lélek szabadon szárnyalhat. E világképhez, a Nap útjának eléréséhez, részint Platón, másrészt Vergiliust (Plutarkhoszt) hívhatjuk segítségül. Platón a *Phaidón*ban (a 109 c és a 110 d közötti szövegrész) az ideáknak megfelelően a földi világot is megkettőzi.²¹ A szöveg önmagáért beszél a tengerhasonlattal: tehát fel kell emelkedni, hogy

21 „Hogy tehát mi, akik a föld üregeiben lakunk, nem vagyunk ezzel tisztában és azt hisszük, hogy fent lakunk a földön, mintha valaki, aki a tenger fenekének a közepén lakik, azt hinne, hogy a tenger színén lakik, s noha a vízen át látja a napot is meg a többi csillagot is, úgy vélné, hogy a tenger az ég, de lomhasága és gyengesége miatt soha nem jutna ki a tenger peremére, és soha nem látta felmerülve és a tengerből felbukkanva ezt a helyet, hogy mennyivel tisztább és szebb a náluk levőnél, és senki mástól sem hallotta, aki látta ezt: ez történik velünk is; mert, noha a föld egyik üregében lakunk, azt hisszük, hogy a felszínen lakunk, és égnak hívjuk a levegőt, mintha csakugyan az égen járnának a csillagok; és ugyanígy, gyengeségünk és lomhaságunk miatt, nem tudunk a levegőn keresztül a széléig eljutni; mert ha valaki eljutna a peremére, vagy szárnyra kelve felrepülhetne, akkor felbukkanva meglátná, ahogy a tengerből felbukkanó halak látják, ami itt van, úgy látná meg az a valaki az ott levőket, és

a földet a maga szépségében lássuk. Erre a lélek képes, aki látta az *igazi szépet*. Berzsenyi *Közelítő tél* című versének 15. sora („*Minden csak jelenés, minden az ég alatt*”) is e megkettőződöttségre utal.

A *Nap útja* világgképéhez viszont óhatatlan a Berzsenyi által valószínűen jól ismert vergiliusi eposz (*Aeneis*) 6. énekének idevonatkozó megismerése s a niklai költő e verssorához való illesztése. A platóni hatásokat a versben vizsgáló Kerényi Károly 1923-ban (majd 1924-ben) igyekezett feltárni Aeneas alvilági útjának hagyományát és az ott megbújó világgképet (Kerényi, 1923. 22–43. o.; Kerényi, 1924. 21–33. o.). Ezzel kapcsolatban (a Berzsenyi által is kedvelt) Plutarkhosz *Περι του εμφαινομενοι προσωπουτοι κυκλωσι θη σεληνηφ* (*De facie in orbe lunae* [920b-945e]) 945 c–d részére hivatkozva így ír: „A nap-eschatologia a görög világban először azoknál a pythagoreusoknál jelentkezik, akik a napsugárban táncoló porszemekben lelkeket láttak. Ugyancsak az ő harmónia-tanuk kapcsolja össze Plutarchosznál a kettőt egymással. A hármas felosztású mindenségben a nap és a föld sphaeráját egyesítő »közép«, *μηση* a hold s *μεση* a léleknek ama része is, amelyet a hold vesz magához, míg a test a földdel egyesül s a *tiszta vovς* a *napba* távozik.” (Kerényi, 1923. 24. o.) (12. kép).²²

ha a természete elbírná az ilyen látványt, felismerné, hogy az ott az igazi ég és a az igazi fény és az igazi föld. Mert ez a föld és a kövek és az egész itteni hely romlott és kimart, ahogyan a tengerben levő dolgok a sós víztől, és nem is terem a tengerben semmi említésre méltó, és nincs ott semmi tökéletes sem, az igazat megvallva, hanem csak szakadékok és homok meg lebírhatalan sár és iszap, ahol meg volna is föld, és a nálunk levő szépségekhez semmiképp sem hasonlítható; amazok a fentiek pedig meg a nálunk levőknél is sokkalta különbnek tűnnének. (...) Tehát először is, barátom — szólt —, látványnak olyan az a föld, ha valaki felülről nézne, mint a tizenkét bőrdarabból varrt labdák, olyan tarka, és olyan különféle színekre oszló, melyeknek az itteni színek mintegy a mintái, s amelyeneket a festők használnak; ott pedig az egész föld ilyenekből áll, és meg ezeknél is sokkal ragyogóbbakból és tisztábbakból; mert az egyik bíborvörös és csodálatos szépségű, és a másik aranyszínű, megint egy másik pedig fehér, a gipsznél vagy a hónál is fehérebb, és ugyanígy megvan minden más szín is, még több és szebb, mint amiket mi láthattunk” (Platón, 1984. 1. 1107. o.). Ford. Kerényi Grácia.

- 22 Ellenpéldaként Ciceróra hivatkozik, akinél a sztoa szerint a lélek már eléri rendeltetési helyét a mérsékelt tüzés hold-régióban. (Kerényi, 1923. 24–25. o.) Cicerónál a *Tusculanae disputationes* (*Tusculumi eszmecsere*) 1. 43. részében: „*Quam regionem cum superavit animus naturamque sui similem contigit et adgnovit, iunctis ex anima tenui et ex ardore solis temperato ignibus insistit et finem altius se eferendi facit.* (Amikor a lélek fölülmelkedett ezen az övezeten és magához hasonló természethez jut el, és az is felismeri, akkor megállapodik a hígabb levegőből és mérsékelt napmelegből összetevődő tűz-övben, befejezi felemelkedését).” Ld. Cicero, 2004. 33. o.

(915, B—F. 916, A.)

DE PRIMO FRIGIDO.

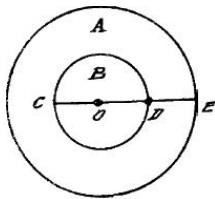
1157

θεῖσαι γὰρ ὑπὸ τοῦ νοῦ, καὶ πρὸς οὐδὲν ἔτι χρώμεναι τοῖς πάθεσιν, ἀπομαραίνονται· (8) τῶν δὲ φιλοτίμων καὶ πρακτικῶν, ἐρωτικῶν τε περὶ σώματα, καὶ θυμοειδῶν, αἱ μὲν οἷον ἐν ὑπνῷ ταῖς τοῦ βίου μνημοσύναις ἀνεύρασι
 5 χρώμεναι διαφέρονται, καθάπερ ἡ τοῦ Ἐνδυμίωνος· ἐπεὶ δ' αὐτὰς τὸ ἀστατον καὶ τὸ ἀπαθὲς ἐξίστησι, καὶ ἀφελ-
 κει τῆς σελήνης πρὸς ἄλλην γένεσιν, οὐκ ἔξ * * ἀλλ' ἀνακαλεῖται καὶ καταθέλει. (9) Μικρὸν γὰρ οὐδὲν οὐδὲ
 10 τῷ παθητικῷ σώματος ἐπιλάθωνται. Τίτυοι δὲ καὶ Τυφῶνες, ὃ τε Δελφῶν κατασγῶν καὶ συνταράξας τὸ χρηστήριον ὕβρει καὶ βία Τυφῶν, ἐξ ἐκείνων ἄρα τῶν ψυχῶν ἦσαν, ἐρμηιοὶ λόγῳ καὶ τύφῳ πλανηθέντι τῷ
 15 παθητικῷ χρησαμένων. (10) Χρόνῳ δὲ κακείνας κατεδέξατο εἰς αὐτὴν ἡ σελήνη καὶ κατεκόσμησεν, εἴτα τὸν νοῦν αὐθις ἐπισπεύραντος τοῦ ἡλίου, τῷ ζῶτικῷ δεχομένη, νέας ποιεῖ ψυχὰς· ἡ δὲ γῆ τρίτον σῶμα παρέσχεν. (11) Οὐδὲν γὰρ αὐτῇ δίδωσι [* * ἀλλ' ἀποδί-
 δωσι] μετὰ θάνατον, ὅσα λαμβάνει πρὸς γένεσιν· ἥλιος

dimissæ a mente, et motibus ad nihil porro utentes, evanescent. (8) At vero animæ ambitiosorum, rebus gerendis, aut amori corporum deditorum, itemque iracundorum, aliæ, veluti in somno, recordatione rerum in vita gestarum tanquam somniis utuntur, ut Endymionis anima : posteaquam autem eas inconstantia et mobilitas exturbat, trahitque a luna ad alium ortum, non sinit * * sed revocat et demulcet. (9) Exiguum enim aut placidum aut constans nullum est opus, quando absque mente vis variis exagitata motibus corpus arripit. Tityi quidem, Typhones, et is Typhon qui Delphis occupatis oraculum vi et libidine sua conturbavit, e numero istarum erant animarum, mentis expertes et superbi, ac tantum vagis incitati cupiditatibus. (10) Aliquanto post tempore eas quoque animas in se recepit luna, atque composuit ; deinde mentem rursus adseminante sole, vitali eam vi excipiens, novas facit animas : tertio loco terra corpus præbuit. (11) Nihil enim hæc præbet [ad animam

12. kép: A hivatkozott részlet Plutarhosz kétnyelvű kiadásában (*Plutarhii*, 1841. 1157. o.)

A nap' útján túl magasan csapongás tehát csak a *vovs* (*mens*) sajátja lehet, vagyis, a versor szerint, túlmegy a *lunaris circuluson* (*caelum*), s látóhatára az *aetherius Olympus*, vagyis az ég gömbjének széle.²³

A - *aetherius Olympus*.

B - *lunaris circulus = caelum*.

$$OD = DE$$

$$CD = 2 DE$$

13. kép: Kerényi rajza tanulmányában s sphaerákról (*Kerényi*, 1923. 28. o.)²⁴

Utaljunk még arra is, hogy a görög mitológia két története is jelzi: a Nap útjára ember nem tévedhet. Ez a Daidalosz és Ikarosz-történet, valamint Apollón és Phaëton mítosza. Az előbbi a Naphoz túl közel repül s ezért életével fizet, míg Phaëton nem képes hajtani a Nap (Apollón) kocsiját, így ő is szörnyethal.

23 Kerényi régi görög iratokra hivatkozva jelzi, hogy a világegyetem középpontjában a föld és legfeljül az *Ολυμπιος κοσμος* mozdulatlan. A kettőt a közepén összetartja a hold. Vergiliusnál is erre irányul a feltekintés (*Kerényi*, 1923. 29. o.).

24 Az ábra elemzéséről és bírálatáról ld. Vincze, 2005. 105-106. o.

Még mindig a 10. sorról: úgy véljük, a sor kettős hangsúllyal olvasható. 1. a *nap útján túl, magasan...* és 2., a *nap útján, túl magasan...* Mindkét olvasat helytálló lehet: 1. még a *nap útját*, a horizontot is túllépte; 2. a *nap útja* (mint láttuk) már túllépi a holdszférát, azaz az eget (*caelum*) és a levegőt (*aer* – Lucretiusnál [*De rerum natura*, 4. 132.]: „*hoc caelo, qui dicitur aer*”), s szédítő magasságban van.

14. kép: Nicolas Bertin (1668–1736), Phaëton Apollón kocsiján (1682 és 1736 között)

A *csapongott* szó a lélek ide-oda mozgását, erre, majd arra tartását, céltalanságát érzékelteti, s az állandó emelkedést: a *földre se nézett* (12.). Vagyis csak felfelé, az ideák s az ideálisan szép világból nem pillantott vissza a földre, magával ragadta az égi világ.

Itt át is térhetünk a lélek csapongását érzékeltető, Kerényi szerint Platónról kölcsönzött hasonlathoz: „*mint az aetherben lakozó rideg sas*” (11.). Tudjuk, hogy Platónnál az igazi szépre való visszaemlékezés indítja el a lélek égi útját: szárnyai nőnek, repülni vágyik, de „*tehetetlenségében néz a magasba, mint a madár, nem törődik a földiekkel*” (Platón, 1984. 2. 749. o.). A platóni szöveg 249 d részének fordításában a mondat eleje: „*mikor az emberi meglátja az isteni szépséget*”, illetve: „*ha valaki meglát valami földi szépet*” (Platón, 1984. 2. 749. o.; Platón, 2005. 50. o.). Mindkettő az általános alanyra mutat: *valaki*, illetve *az ember*. Ez még az *animusra* vonatkozik, amely *vágyik* repülni, de tehetetlenül néz a magasba; s itt következik a platóni hasonlat: *mint a madár*, azaz *madár módjára néz felfelé*, s nem törődik a földiekkel (a földi dolgokkal): „*s mi lent*

van, azzal nem törődve” (Kerényi, 1944. 21. o.). A madár valóban felemelkedés közben mereven felfelé néz, nem tekint vissza, egyenesen száll egyre magasabbra. Berzsenyi verssorában (11.) a hasonlat más irányt mutat. A *szilaj lélek (mens)* a nap útján, túl magasan csapong (nincs vágyakozás), s úgy, ahogy az „*aetherben lakozó rideg sas*”, nem néz lefelé. Tehát nem a felemelkedés pillanatát ragadja meg, hanem már a magas égben lévő tartózkodását. Az *aether* a levegőet jelenti (még a holdszférán belül), ott *lakozik*, hiszen ritkán száll le a földre. A *rideg* szó jelzi a sas magányát s szabadságát, aki még az *aetherben* tartózkodik, vagyis a (homéroszi) *pszükhére* utal, akiből hiányzik (a platóni *Phaidón* nyelvén megfogalmazva: 70 b) a *dünamisz*, az erő, és a *phronészisz*, a tudatosság, az eszmélet, a belátás, a gondolkodás képessége (Bárány, 2020. 30. o.). A *nousz (mens)* viszont a nap útjáig emelkedik. Tudjuk, hogy a sas azért lecsapni készülve a földet kémleli (itt le sem néz a földre), így valószínű az áthallás – és Berzsenyi zsenialitása – a lélek *ascensióját* illetően.

15. kép: Joost van den Vondel (1587–1679) verséhez készített metszet: Zeuxisz és Parrhasziosz²⁵

A 4. strófa a nap útjára s az ideák világába jutott (költői) léleknek a felemelkedéssel elért boldogságának leírása, illetve az élő, de a múzsáktól való megszálottság és rajongás (*mania – isteni ihlet, elragadtatás*) által hatalmába került ember (*anima*) illúziója. Ezért

²⁵ Ld. *Den gulden winckel der konstlievende Nederlanders: gestoffeert met veel treffelycke historische, philosophische, poetische morale ende schriftuerlijcke leeringen*, 1613. 78. o. Erről ld. Gyenge, 2016. 11–12. o.

szólítja meg a 15. sorban az allegorizált *édes Csalatást*, hiszen az ideák elérése a test életében csak illúzió (Plinius, 2001. 179. o. latinul: 178. o.).²⁶

Az allegorizált s megszólított *Csalatás* szó jelentése: rászedetés, elcsábítás/elcsábítatás, amely édes, azaz vágyott. A *rengetett* (ami valami rengését fejezi ki) szó rokon jelentésű a *ringat* (*ringatott*) szóval, így világossá válik, hogy a *Csalatás* az ölében ringatta, mint ahogy a gyermeket a bölcsőben (*bölcsőt ringat*). Általános kép a gyermek ölben való ringatása, vagyis ide-oda mozgatása, hogy megnyugodjon, elaludjon. Ez a ringatás azonban *mágikus erejű* (16.): „*mágus erővel*”. A *mágus* pedig a varázserejű szemfényvesztő, erejével tartja az embert hatalmában.

A strófa értelmezésénél már csak az hiányzik, hogy mi volt, ami *rengette* (*ringatta*), elszenvedte. A 13–14. sor ismétlése (*mennyi*) mutat rá az ideális világ szemfényvesztő dolgainak nagy számára: *tündér báj*, *ragyogó kilátás*, *andalgó öröm* és *reménység*. A *tündér báj* az alakváltó, sok alakban megjelenő szépség, a *ragyogó kilátás* a valószínűen a jövőben bekövetkező, előre sejtethető, várható eshetőség, lehetőség. Érdekes kifejezés az *andalgó öröm*. Az *andalog* szó jelentése a Czuczor–Fogarasi-szótár szerint: „*A külvilágot mintegy feledve, attól megválva ön belsejével foglalkodik, s gyöngédebb érzelmekbe vagy homályos sejtelmekbe könnyű röptü gondolatokba merül.*” Valamint az *andalgás*: „*A lélek, illetőleg kedély azon állapota, midőn andalog, vagyis merengő gondolkozással, gyöngébb érzelmekkel, sejtelmekkel foglalkodik*” (Czuczor és Fogarasi, 1862. 1. 152–153. o.). Tudjuk, hogy nyelvújítási szó. Baróti Szabó Dávid szótárában (1792) az *andalodni* alak szerepel, aminek jelentése: „*magát el-felejtetni*” (Baróti Szabó, 1792. 11. o.).²⁷ Itt említi az *andalgás*, *andalgó* szavakat is, jelentése pedig ugyanaz, mint az *ámulni* szóé: „*bámulni, el-ámulni*” (Baróti Szabó, 1792. 11. o.).²⁸ Így a kifejezés jelentése: *ámuló, ábrándos, önmagáról megfeledkező öröm*. Végül a *reménységet* említi. A fogalom rámutat a felsorolt kifejezések allegorikus mivoltára is.

Az ideális világ ezzel bezárul, s mintha a platóni vagy neoplatonikus égi ideákba vetett hitének s az ez irányú filozofálásnak is vége szakadna. Megnyílik a folytatásban a földi világ, amelynek realitásait kell bajaival együtt számba venni.²⁹ A költői léleknek

26 Az idősebb Plinius *Historia Naturalis*ában (XXXV. 65.) Zeuxisz és Parrhasiosz festők versenyét meséli el: „*A hagyomány szerint az utóbbi [Parrhasius {sic!}] versenyre kelt Zeuxisszal, és mivel ez oly tökéletesen megfestett szőlőfürtöt mutatott be, hogy a madarak rászálltak a képre, ezért Parrhasius egy festett függönyt mutatott be, mely oly élethűen volt ábrázolva, hogy Zeuxis a madarak itéletétől elterelve sürgette a függöny elhúzását, hogy láthassa a képet. Mikor felismerte tévedését őszinte szégyenkezéssel átengedte a pálmát, mivel ő a madarakat tévesztette meg, Parrhasius pedig magát a művészt.*”

27 Berzsenyi számos versében használja ezt az alakot: pl. *Lollihoz*, 26.; *Chloe*, 1.; *Az Ifjuság*, 30.

28 Berzsenyi szóhasználatára (*andalog*) l. pl. *Téti Takács Józsefhez*, 2.; *Melisszához*, 17.; *Az Ifjuság*, 12.; *Barátimhoz* [II.], 5. Hangzatos lenne a *merengő, álmodozó, ábrándozó* (vagy a *rajongó*) szavak szinonimájaként értelmezni, de ez a jelentésbővülés majd csak az 1810-es években indul el s a romantika időszakában válik meghatározóvá a *Schwermerei* fordításként. Ld. *Tóth*, 2017. 147–175. o., különösen: 148–151. o.

29 Kerényi így ír: „*A ragyogó szerelmi beszédeknel, az ideák égi birodalmának leírásánál jobban hatnak rá a napoleoni háború s az utána járó bajok hangulatában a bölcsék és jók vértanúságának képei*” (Kerényi, 1940. 21. o.).

(immár a testtel együtt élő *anima*) vissza kell térnie a földre, s ott kell keresnie boldogulását, a bölcsesség (filozófia) tükrében a nehézségekre adott válaszokat. Segíthetnek ebben a sztoikus világszemlélet gondolatai s a világot kívülről szemlélő bölcs nézetek.

Irodalom

- Arisztotelész (1977): *Nikomakhoszi etika*. ford. Szabó Miklós, Európa Kiadó, Budapest.
- Baróti Szabó (1792): *Kisdéd szó-tár*. Eilinger János, Kassán.
- Bárány István (2020): A homéroszi pszükhé a Phaidónban. *Elpis*, 13. 1. sz. 25–39.
- Bárczi Géza (1982): *A Halotti Beszéd nyelvtörténeti elemzése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Berzsenyi Dániel' (1842): *Összes művei, költemel 's folyóbeszéd*, közrebo csátá Döbrentei Gábor, első kötet, Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Budán.
- Berzsenyi Dániel' (1816): *Versei*, kiadta egy kalauz Értekezéssel megtoldva barátja Helme czi Mihály, második meg bővített kiadás, Trattner János Tamás, Pesten.
- Berzsenyi Dániel (1902): *munkái. Magyar művészek rajzaival*, s. a. r. Bánóczi József, Lampel Róbert, Budapest.
- Berzsenyi Dániel (1943): *minden munkája*. s. a. r. Kovách Aladár, Bolyai Akadémia, Budapest.
- Berzsenyi Dániel (1979): *Összes művei*. s. a. r. Merényi Oszkár, Szépirodalmi Kiadó, Budapest.
- Berzsenyi Dániel (1985): *művei/Kis János emlékezései*, s. a. r. Orosz László, Szépirodalmi Kiadó, Budapest.
- Berzsenyi Dániel (2011): *Prózai munkái*. s. a. r. Főríz s Gergely, EditioPrinceps, Budapest.
- Berzsenyi Dániel (2014): *Kritikai levelek*. In: Berzsenyi Dániel *prózai munkái*, s. a. r. Főríz s Gergely, EditioPrinceps. Budapest. Bessenyei Sándor (1796): *Elveszett Paraditsom Milton által, I–II*. Ellinger János, Kassa.
- Cicero (2004): *Tusculumi eszme cser e*. ford. Vekerdi József, Allprint, Budapest.
- Czuczor Gergely és Fogarasi János (1862–1874): *A magyar nyelv szótára, 1–8.*, MTA, Budapest.
- Dante (1962): *Isteni színjáték*. ford. Babits Mihály. In: *Dante összes művei*. Magyar Helikon, Budapest.
- Döbrentei Gábor (1838): *Régi magyar nyelvemlékek, I.*, Magyar Tudós Társaság, Budán.
- Féja Géza (1943): *Régi magyarság. A magyar irodalom története a legrégebbi időktől 1772-ig*. Magyar Élet, Budapest.
- Ficino, Marsilio (1557): *Divini Platonis opera omnia, Marsilio Ficino interprete*, nova editio, Lugduni.
- Ficino (1590): *Platonis opera omnia*, apud Franciscum de Preux, h. n.
- Gyenge Zoltán (2016): *Kép és mítosz II. A mitológia esztétikája*, Typotex Kiadó, Budapest.
- Horatius (1608): *Q. Horatius Flaccus cum erudito Laevini Torrentii commentario nunc primum in lucem edito*, Antverpiae.
- Horatius (1762; 1817): *Quinti Horatii Flacci Opera. Interpretatione et notis illustravit Ludovicus Desprez, in usum Serenissimi Delphini*, Londini; Budae.
- Horatius (1961): *Opera omnia*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Jakubovich Emil és Pais Dezső (1929): *Ó-magyar olvasókönyv*, Danubia, Pécs.

- Jankovits László (2002): *Acessum ad Janum. A műértelmezés hagyományai Janus Pannonius költészetében.* Balassi Kiadó, Budapest.
- János István (2012): *Vízio az égi túlvilágról. Janus Pannonius, Ad animam suam.* In: Mercs István (szerk.): *Egyén és világegész: János István válogatott tanulmányai.* Nyiregyháza, 44–58.
- Katona Tamás (1980): *Énekek éneke.* Károli Gáspár, a Döbrentei-kódex névtelenje, Heltai Gáspár, Bogáti Fazakas Miklós fordításában, s. a. r. Komoróczy Géza [Bogáti Fazakas Miklós szövegét Szabó Géza rendezte sajtó alá], Magyar Helikon, Budapest.
- Kerényi Károly (1923): *Ascensio Aeneae. A görög apokalyptika történetéhez.* In: Egyetemes Philológiai Közlöny (EPHK), 22–43.
- Kerényi Károly (1924): *Ascensio Aeneae II. Újabb kutatások az Aeneis VI. énekének magyarázatához.* EPHK, 21–33.
- Kerényi Károly (1940): *Az ismeretlen Berzsenyi.* Budapest–Debrecen–Pécs.
- Kerényi Károly (1977): *Görög mitológia.* Gondolat Kiadó, Budapest.
- Kocziszky Éva (1981): *Janus Pannonius: Ad animam suam.* ItK, 192–209.
- Milton, John (1987): *Elvesztett Paradicsom – A küzdő Sámson,* ford. Jánossy István és Jánosházy György, Európa Kiadó, Budapest.
- Molnár József és Simonyi György (1980): *Magyar nyelvemlékek.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- Páriz Pápai Ferenc (1782): *Dictionarium Hungarico–Latinum.* Cibinii.
- Páriz Pápai Ferenc (1801): *Dictionarium Latino–Hungaricum,* Tomus I.
- Platón (1984): *összes művei.* ford. Kövendi Dénes, Európa Kiadó, Budapest.
- Platón (2005): *összes művei kommentárokkal.* Kövendi Dénes fordítását átdolgozta és a jegyzetek Simon Attila, Atlantisz, Budapest.
- Plinius (2001): *Természetről (XXXIII–XXXVII.).* ford. Darab Ágnes. Enciklopédia Kiadó, Budapest.
- Plutarchii (1841): *Scripta moralia, Graece et Latine.* Parisiis.
- Révai Miklós (1803): *Antiquitates literaturae Hungaricae,* volumen I., Pestini.
- Révai Miklós (2014): *Magyar irodalmi régiségek (Antiquitates literaturae Hungaricae),* ford. C. Vladár Zsuzsa, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet - OSZK, Budapest.
- Sajnovics, Joannis, S. J. (1771): *Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse,* Tyrnaviae.
- Servius (1826): *Commentarii in Virgilium Serviani,* instr. Albertus Lion, vol. 1. Gottingae, 1826.
- Simon, Johannes (1757, 1828): *Lexicon manuale Hebraicum et Chaldaicum.* Hallae; Lipsiae.
- Szily Kálmán (1902): *A magyar nyelvújítás szótára.* Hornyánszky Viktor, Budapest.
- Toldy Ferenc (1852): *A magyar nemzeti irodalom története. I.,* Pesten.
- Tóth Orsolya (2017): *Andalgók, merengők, ábrándozók és rajongók. Megjegyzések Kölcsey Ferenc A vadászak című elbeszéléséhez. Irodalomtörténet, 2. sz. 147–175.*
- Trencsényi-Waldapfel Imre (1983): *Vallástörténeti tanulmányok.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Vas István (1972): *Hét tenger éneke. Válogatott műfordítások.* Szépirodalmi Kiadó, Budapest.
- Vergilius (1984): *Összes művei.* Európa Könyvkiadó, Budapest.
- V. Kovács Sándor s. a. r. (1987): *Janus Pannonius összes munkái.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- Vince Máté (2005): *Ha az álom kapuja kitarul.* In: Ferenczy Attila (szerk.): *A rejtélyes Aeneis.* L'Harmattan Kiadó, Budapest. 89–116.
- Weinrich, Harald (2002): *A Léthé. A felejtés művészete és kritikája.* ford. Mártonffy Marcell, Atlantisz Kiadó, Budapest.